

УДК 320.143

Литвиненко Н.І.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА РЕНТА: СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ

Розглянута сутність та функції інтелектуальної ренти. Виявлено причини та умови її виникнення. Досліджено роль інтелектуальної ренти у формуванні ринкової кон'юнктури.

Ключові слова: інтелектуальна рента, інформація, знання, інтелектуальний працівник, інтелектуальний продукт, комерціалізація.

The essence and functions of intellectual rent and its role of form of conjuncture market are discussed. It focuses on arising causes and conditions of an intellectual rent.

Keywords: intellectual rent, information, knowledge, intellectual worker, intellectual goods, commercialization

Економічна історія розвитку людства свідчить про те, що рентні відносини виникли разом з приватною власністю на землю. В процесі розвитку суспільства рентні відносини зазнали суттєвої трансформації, а також з'явилися нові види ренти. До нових видів ренти та квазіренти ми можемо віднести: інтелектуальну, інвестиційну, екологічну, туристичну, політичну, соціальну, транснаціональну та інші. Отже, питання ренти та рентних відносин не втратили своєї актуальності, а навіть набули нової гостроти.

Перший науковий опис рентних відносин ми можемо знайти у Аристотеля у його відомих працях про побудову держави. Значний вклад у розвиток теорії ренти внесли вчені різних епох та економічних шкіл. Так відомий вчений Ф. Кене досліджував проблему «чистого продукту», якому дав визначення як різниці між ціною і витратами [1]. В. Петті який започаткував вивчення диференційної земельної ренти. А. Сміт у своїй праці «Багатства народів» розглядав привласнення ренти власниками виключно з монополією земельної власності. Відомі вчені-економісти Вест, Торенс, Мальтус та Рікардо незалежно один від одного сформулювали теорію диференційної ренти [2]. У «Принципах політичної економії» Дж. С. Міль узагальнив концепцію ренти на всі товари і виробничі фактори, які мають не еластичну пропозицію у рамках теорії граничної вартості [2]. К. Маркс запропонував теорію абсолютної ренти. Слід зазначити, що всі ці вчені розглядали класичний вид ренти, який пов'язано із власністю на землю. Наступним кроком у вивченні ренти та рентних відносин є труди вченого-економіста Маршала, який розглядав ренту на фактори виробництва, що мають нееластичний попит. До теорії ренти він ввів часовий вимір: ринковий період, короткотривалий період та довготривалий період. Також він ввів в обіг поняття квазіренти [2]. Неокласики, зокрема Віксель, досліджують проблеми ренти за допомогою інструментарію теорії граничного продукту та граничної віддачі [2]. Сучасна економічна наука визначає економічну ренту як доход понад мінімальний рівень, який необхідно для залучення виробничого фактору до сфери діяльності. Дослідження російських вчених-економістів у більшості зосереджено на прикладних аспектах природничої ренти. Так, Ю. Разовський запропонував модель визначення диференційної ренти, а О. Голуб методику розрахунку ренти на прикладі лісового комплексу [3]. М. Комаров і Ю. Белов побудували математичну модель розподілу ренти між державою й інвестором [4]. В Україні також достатньо уваги приділяється дослідженню прикладних аспектів природничої ренти. Роботи таких українських економістів як С. Пірожков, В. Трегобчук, І. Прокоп, Л. Шубравская, Л. Молдован, Л. Котлярів присвячено проблемі рентних відносин у сільському господарстві. Т. Косова і С. Полний розглядають проблему рентних доходів у системі формування інвестиційних ресурсів паливно-енергетичного комплексу України [5,6].

Серед досліджень рентних відносин слід виділити роботи російського вченого-економіста С. Глазьева. Вони присвячені інтелектуальній ренті. Він вважає, що інтелектуальна рента складає 50-70% від рівня цін сучасних високотехнологічних товарів.

Метою даної статті є теоретичні дослідження сутності та функції інтелектуальної ренти, а також умов її виникнення.

Значний розвиток виробничих сил і виробничих відносин призвів до появи нового фактору виробництва – інформація і знання, який лежить в основі всіх видів інтелектуальних продуктів.

Слід зазначити, що інтелектуальна рента виникає при виробництві «інтелектуальної» продукції, яка легалізується за допомогою патентів, ліцензій та інших угод. Отже, інтелектуальна рента – це частина вартості, що утворюється трудом «інтелектуальних працівників» і привласнюється суб'єктом права інтелектуальної власності.

Виділимо головні чинники інтелектуальної ренти. Першим головним чинником є фактор виробництва «інформація і знання», який виступає у якості специфічного знаряддя праці. Другим чинником є «інтелектуальний» працівник та його здатність продукувати нові знання. Перший і другий чинник є нероздільними. Третім чинником є приватна власність на інтелектуальну продукцію. Четвертим чинником виступає умова комерціалізації інтелектуального продукту, тобто цей продукт або виготовлені за його допомогою матеріальні продукти мають продаватися на ринку.

Розглянемо більш детально кожен із чинників інтелектуальної ренти.

«Інформація і знання» мають дуже специфічні, суперечливі властивості, які до цих пір не були характерними для жодного фактору виробництва. По-перше, інформаційні ресурси невичерпні та безмежно відновлювані. Вони досить легко підлягають тиражуванню, а витрати на тиражування наближаються до нуля. По-друге, інформація є рідкісним фактором, але ця якість має інший характер, ніж традиційні фактори, такі, як земля та капітал. По-третє, їх неможливо відчужити від власника, який створив той чи інший інформаційний продукт. При продажу цього продукту третій особі у власника залишаються знання та навички для створення аналогічного інформаційного продукту. По-четверте, інформація та знання не втрачають своєї вартості після використання. По-п'яте, інформація має вибіркову властивість, тобто інформацію використовувати можуть усі члени суспільства без обмеження, але якість та обсяги її використання залежать від індивідуальних властивостей, спеціальних навичок конкретної людини. По-шосте, інформація може виступати як товар і як кредит. По-сьоме, виробництво і споживання «інформації і знань» становить об'єктно-суб'єктно-суб'єктний процес [7-11].

Використання «інформації та знань» у ролі виробничого ресурсу вносить суттєві зміни до відносин вартості. По-перше, змінюється часова структура витрат виробника: чим ближче продукт до чистого знання – тим більший розрив між витратами минулого періоду і граничними витратами. Пояснимо, у процесі виробництва матеріальні фактори мають тенденцію до скорочення віддачі, а в той же час використання «інформації та знань» як фактору виробництва має тенденцію до збільшення віддачі, що пов'язано із специфічними властивостями цього фактору. Тобто, ми можемо дійти висновку, що збільшення інтелектуального капіталу за інших рівних умов може підвищити, а не зменшити граничну продуктивність капіталу (водночас із зростанням його кількості). По-друге, перехід до задоволення потреб вищого рівня (повага та самовираження за ієрархією О. Маслоу), стимулює виробництво товарів та послуг з індивідуалізованими, а не однотипними характеристиками. Це призвело до значного відриву вартості індивідуалізованого продукту від величини середніх або інших «необхідних» витрат.

Головним фактором виробництва в інформаційному суспільстві є «інформація і знання», а створювати цей фактор здатні лише «інтелектуальні» працівники, які є одним із чинників у створенні інтелектуальної ренти. Слід наголосити, що створювати інтелектуальні продукти можуть лише «інтелектуальні» працівники. Основними якостями таких працівників є їх унікальність, тому що здатністю до інтерпретації та перетворення отриманих даних у готові інформаційні продукти і нові знання володіє обмежена їх кількість. Крім того, на підготовку висококваліфікованого працівника витрачається значний час, від 15 до 20 років, що скорочує працездатні роки людини. Окрім того, значна кількість часу витрачається на навчання впродовж трудової діяльності. Це пов'язано зі стрімким збільшенням знання та інформації, а також з її старінням. Ми повністю погоджуємося з В. Іноземцевим, який стверджує, що *«здатність продукувати нові знання відрізняє людей один від одного набагато більше, ніж масштаби їх особистого матеріального багатства; більш того, ця здатність не може бути придбана миттю і не підлягає радикальній кореляції»* [10, С. 180]. На наш погляд, на ринку «інтелектуальних» працівників попит буде завжди перевищувати пропозицію.

Наступний чинник це власність на інтелектуальну продукцію. Розглянемо його за допомогою інструментів і методів інституціонального аналізу, а саме теорії прав власності. За цією теорією право власності розглядається як сукупність часткових повноважень.

Відносини власності з приводу інтелектуального продукту є досить складними і суперечливими. По-перше, слід пам'ятати, що його не можливо відчужити від власника, який створив цей інтелектуальний продукт. По-друге, ми розглядаємо ситуацію, коли власник продукту є найманим працівником. На сьогодні у економічно розвинених країнах законодавством закріплена норма за якою інтелектуальний продукт створений у робочій час є співвласністю підприємця і робітника, який створив цей продукт. Це означає, що робітник отримує не тільки зарплатню за яку він наймався на роботу, але і винагороду за створений продукт у вигляді частини прибутків у разі успішної комерціалізації. Розподіл повноважень між «інтелектуальним» працівником і підприємцем приведено у табл.

Таблиця

Розподіл повноважень на інтелектуальний продукт

Повноваження	Працівник	Підприємець
1. Право володіння	+	+
2. Право використання	+	+
3. Право розпорядження або управління		+
4. Право привласнення або право на доход	+	+
5. Право на залишкову вартість	+	+
6. Право на безпеку	+	+
7. Право на успадкування речі	+	+
8. Безстроковість	+	+
9. Відповідальність у вигляді стягнення		+
10. Залишковий характер	+	+

Як видно з табл. кожен із співвласників має комбінацію із основних повноважень, що свідчить про безперечну власність на інтелектуальний продукт. Але слід відмітити, що працівник не має третього повноваження і тому його можливості щодо комерційного використання продукту значно обмежені. Такі можливості повністю належать підприємцю і від нього залежить подальше використання цього продукту, а отже відповідальність у вигляді стягнення у разі його застосування на шкоду суспільства лежить на підприємці.

Таким чином, інтелектуальна рента характеризує в першу чергу відносини між «інтелектуальним працівником» та власником – підприємцем.

На наш погляд, у відносинах, які виникають з приводу інтелектуальної ренти важливе значення відіграє система захисту прав власності на інтелектуальний продукт. На сьогодні до такої системи захисту можна віднести: патент, ліцензію, авторське свідоцтво та промислову таємницю. Перші три способи охорони інтелектуальної власності забезпечуються у першу чергу конкретною державою, де було отримано охоронний документ і світовим суспільством. Ці документи забезпечують монополію на інтелектуальний продукт завдяки якій і реалізується можливість отримання інтелектуальної ренти. Але значний недолік цих документів – вони термінові, тобто вони видаються на обумовлений термін, по закінченню якого будь-хто може скористатися винаходом у комерційних цілях. Отже, по закінченню терміна дії охоронного документа власник інтелектуального продукту втрачає монополію та інтелектуальну ренту тому, що його починають випускати інші виробники. Що стосується промислової таємниці, то у цьому випадку захистом інтелектуального продукту опікується власник і він вирішує оприлюднювати формулу винаходу чи ні. У такому разі він залишається монополістом і ренто-одержувачем до тих пір, доки йому вдається утримувати таємницю. Прикладом може слугувати формула відомого напою “Coca-Cola”, яка є промисловою таємницею, що зберігається близько 100 років.

Останнім чинником є умова комерціалізації продукту. Доволі складне завдання. Від цієї умови залежить чи отримають власники хоч які-небудь кошти, чи ні. Успішна комерціалізація залежить від багатьох причин: технологічної готовності суспільства, від розвитку продуктивних сил, потреб суспільства, від модних тенденцій та інше. Крім того, слід зважати на те, що від ідеї до втілення у матеріальному вигляді продукту може пройти доволі багато часу, особливо це стосується великих промислових та фармацевтичних продуктів.

Таким чином, причиною виникнення інтелектуальної ренти є приватна власність на інтелектуальний продукт. Джерелом цього виду ренти є здатність «інтелектуального» працівника продукувати нові знання та інформацію, які підвищують граничну продуктивність капіталу. Як і класична земельна рента інтелектуальна рента може бути розділена на абсолютну та диференційну форми. Як і у випадку з класичною рентою умови виникнення абсолютної і диференційної форм інтелектуальної ренти різні. Так, для диференційної ренти це різниця у продуктивності праці при вкладених рівновеликих капіталах у НДДКР. Умовою виникнення абсолютної форми інтелектуальної ренти є рівень здатності людини продукувати нові знання. Слід наголосити на тому, що інтелектуальна рента не є частиною надлишкового прибутку промисловості. Вона є результатом застосування більш високої природної продуктивної сили, а не капіталу.

Наступною чергою розглянемо вплив на ринкову кон'юнктуру інтелектуальної ренти. У першу чергу проаналізуємо інтелектуальну ренту, яку отримує фізична особа як співвласник інтелектуального капіталу, що приносить доходи. У цьому випадку отримання ренти призведе до зростання добробуту споживача і ймовірно відбудуться зміни у споживацьких витратах, і обсягах попиту. Необхідно відмітити, що зростання індивідуального добробуту практично не має впливу на зростання сукупного попиту. Досить цікава ситуація складається у випадку, коли фізична особа є виключним власником інтелектуального продукту, тобто вона виступає і продавцем цього продукту. Розглянемо випадок, якщо інтелектуальний продукт є «революційним», і в наслідок чого сформовано новий ринок. У такому разі відбудуться зміни у споживацьких витратах, сформується попит на новий продукт, що змістить криву сукупного попиту вправо при даному рівні цін, що відображено на рис.1.

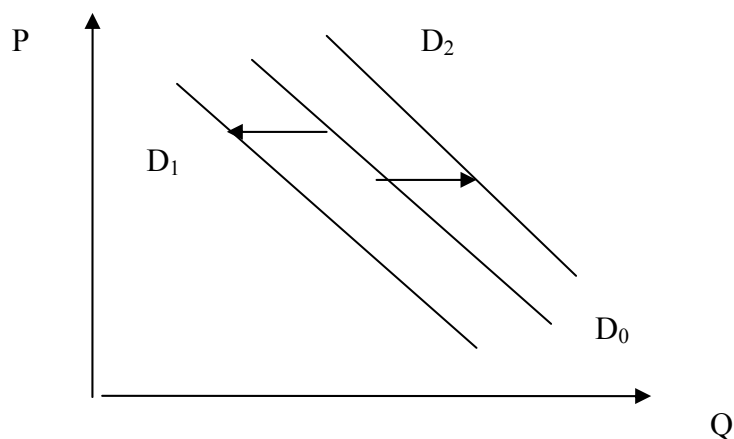

Рис. 1. Графік змін сукупного попиту

Так крива D_0 відображає первинний сукупний попит, крива D_1 зменшення сукупного попиту, а D_2 – збільшення під впливом змін у рентних ставках.

Крім того, відомо, що нові й удосконалені технології стимулюють інвестиційні витрати і тим самим призводять до зростання сукупного попиту. Внаслідок чого крива сукупного попиту зміститься вправо при даному рівні цін, що відображено на рис.1. Такі ж самі наслідки відбудуться і при співвласності на інтелектуальний продукт підприємця і працівника. На наш погляд, зміни обсягів інтелектуальної ренти можуть відбуватися у наслідок проведення відповідної економічної політики державою. У такому разі інтелектуальна рента буде мати безпосередній вплив на макроекономічний рівень. До заходів, що змінюють обсяги інтелектуальної ренти відносяться пільги, що надаються державою підприємствам, коли ті використовують винаходи у своєму виробництві чи виробляють власний новий продукт, а також вводять до виробництва нові продукти чи застосовують у виробництві нові технології. Такі зміни призводять до зменшення витрат виробництва і збільшують сукупні пропозиції, що зміщує криву вправо при даному рівні цін (рис.2). Якщо такі пільги скорочуються, або скасовуються, це збільшує витрати виробництва і зменшує сукупні пропозиції, що призводить до зміщення кривої вліво, що відображено на рис.2.

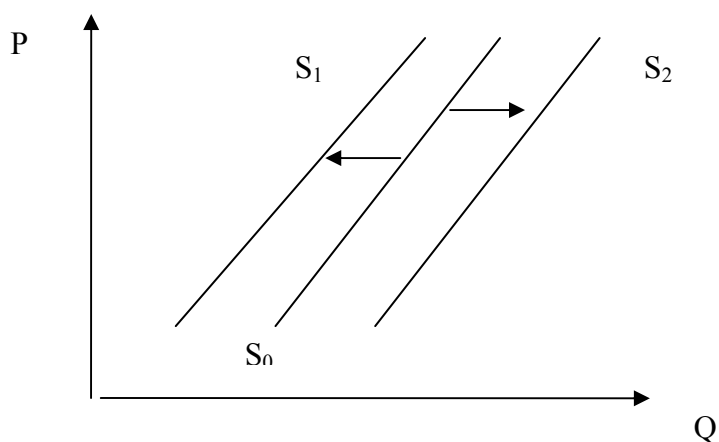

Рис. 2. Графік змін сукупної пропозиції

Так крива S_0 відображає первинну сукупну пропозицію, крива S_1 зменшення сукупної пропозиції, а S_2 – збільшення під впливом змін у рентних ставках.

Нами були розглянуті безпосередні зміни ринкової кон'юнктури, які відбуваються під впливом інтелектуальної ренти. Крім цих змін при більш глибокому аналізі можливо виявити зміни у перерозподілі ресурсів, що призводять до їх переливу. Переливи виникають у рази переміщення окремих вигод і витрат, пов'язаних з виробництвом та споживанням товарів до третіх осіб. Третіми особами вважаються особи, які не є безпосередніми учасниками ринкової угоди. У нашому випадку з інтелектуальною рентою можливо отримати вигоди переливу, які не потребують компенсації і які отримує суспільство у цілому. Бажання отримати більші обсяги інтелектуальної ренти може стимулювати творчі процеси і підвищити продуктивність праці «інтелектуального» працівника, що призводить до створення нових продуктів, технологій та удосконаленню старих. Такі результати призводять до підвищення технологічного рівня суспільства, зростання продуктивності праці і, як наслідок, подальшому розвитку продуктивних сил суспільства. Зростання продуктивності праці при зменшенні витрат на одиницю продукції призведе до зміщення кривої сукупної пропозиції вправо.

Оскільки вигоди переливу мають вплив на перерозподіл ресурсів то логічно стверджувати, що вони також мають вплив на формування сукупного попиту. Отже, розглянуті нами ринкові криві попиту відображають лише вигоди приватних осіб та фірм і не враховують вигоди, які отримує суспільство від переливу, що призводить до заниження їх загальної величини. Ринкова крива попиту не охоплює всіх вигод, які пов'язані зі змінами обсягів інтелектуальної ренти, що призводить до побічних ефектів.

На рис. 3 схематично представлено вплив вигод переливу на розподіл ресурсів. Так, крива D відображає вигоди, які отримують певні приватні особи та фірми від збільшення обсягів інтелектуальної ренти; крива D_t показує сукупні вигоди, що є сумою вигод приватних осіб і фірм та додаткових вигод переливу, які отримує суспільство у цілому.

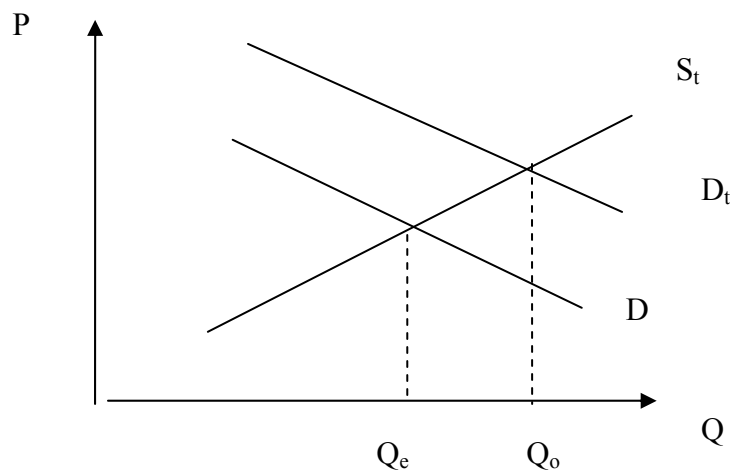

Рис. 3. Вигоди переливу і дефіцит ресурсів

Отже, ринковий попит D і пропозиція S_t утворюють рівноважну величину продукту Q_e , яка менша за оптимальну величину Q_0 . Таким чином, ринкова система не забезпечує достатніх обсягів інтелектуального капіталу; ресурси при цьому надходять на виробництво інтелектуального капіталу в недостатніх обсягах.

На наш погляд, інтелектуальна рента є індикатором становлення інформаційного суспільства. Зростання обсягів інтелектуальної ренти може бути непрямим свідченням, що суспільство є інформаційним. Рентні відносини, які виникають з появою цього виду ренти є більш складними і досить суперечливими. На сьогодні цей вид ренти та його вплив на макроекономічну ситуацію практично не вивчався.

Отже, інтелектуальна рента – це частина вартості, що утворюється трудом «інтелектуальних працівників» і привласнюється суб'єктом права інтелектуальної власності. Причина виникнення інтелектуальної ренти – приватна власність на інтелектуальний продукт. Умовою виникнення інтелектуальної ренти є наявність чотирьох чинників: фактор виробництва «інформація і знання», «інтелектуальний» працівник, приватна власність на інтелектуальну продукцію, комерціалізація інтелектуального продукту. Інтелектуальна рента тісно пов'язана з інтелектуальним капіталом. При його зростанні зростають обсяги інтелектуальної ренти. Нами теоретично досліджено роль цього виду ренти у формуванні ринкової кон'юнктури. Зміни, які відбуваються з інтелектуальною рентою спершу проявляються на мікроекономічному рівні, а через визначений час на макрорівні. Зміни на макрорівні, які пов'язані з інтелектуальною рентою носять більш масштабний характер і можуть вносити зміни у технологічний рівень країни.

Проведенні дослідження у подальшому дозволять дослідити механізм ціноутворення на інтелектуальні продукти та формування його вартості, а також формування вартості і ціни праці «інтелектуального» працівника на ринку. Крім того, отримані результати можливо використовувати у побудові економічної політики держави.

Література

1. Дроздов В.В. Франсуа Кэне / В.В. Дроздов / – М.: Экономика, 1988. – 126 с.
2. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг / Пер. з англ. – К.: Основи, 2001. – 670 с.
3. Разовский Ю. Сверхприбыль недр. / Ю. Разовский / – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 224 с.
4. Комаров М. Реализация права собственности государства на недра через изъятие природной ренты / М. Комаров, Ю. Белов // Вопросы экономики. – 2000. – № 8. – С.71-83.
5. Котляров Л. Частная собственность на землю преждевременна / Л. Котляров // Экономист. – 2004. – № 11. – С. 38-39.
6. Косова Т. Рентный доход в системе формирования инвестиционных ресурсов топливно-энергетического комплекса Украины / Т. Косова, С. Полный // Экономика Украины. – 2004. – № 9. – С.23-29.
7. Эрроу К. Информация и экономическое поведение / К. Эрроу // Вопросы экономики. – 1995. – № 5. – С.98-107.
8. Чухно А. Интеллектуальный капитал: сутьность формы і закономірності розвитку / А. Чухно // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 48-54.
9. Чухно А. Интеллектуальный капитал: сутьность формы і закономірності розвитку / А. Чухно // Економіка України. – 2002. – № 12. – С. 61-67.
10. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. / В.Л. Иноземцев / – М.: Логос, 2000. – 304 с.
11. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. / М. Кастельс / Пер. с англ. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Задоя А.О., 15.05.2009*

*Надійшла до редакції:
30.04.2009*